

СОЦІАЛЬНІ ВЗАЄМОДІЇ НАСЕЛЬНИКІВ КИЄВО-ПЕЧЕРСЬКОЇ УСПЕНСЬКОЇ ЛАВРИ ЩОДО ПЕРЕОБЛАЧЕННЯ МОЩЕЙ СВЯТИХ І ЗАМІНИ ЇХ ПОКРОВІВ (кінець XVIII – перші десятиліття XX ст.)

У статті на мікроісторичному рівні розглядаються особливості соціальних взаємодій у Києво-Печерській Успенській лаврі щодо переоблачення мощей святих та заміни їхніх покровів (як у печерах, так і в Успенському соборі). Розкриття теми, якій не було присвячено спеціальних праць в історіографії, може розширити загальні знання як про релігійність, так і про комунікативну активність православних монахів кінця XVIII – перших десятиліть XX ст.

Ключові слова: *мощі, переоблачення, вбрання для мощей, покров, Києво-Печерська Успенська лавра, кінець XVIII – перші десятиліття XX ст., соціальна взаємодія, святиня, насельник Лаври, сторонній.*

В окреслений період у храмах та печерних коридорах Києво-Печерської Успенської лаври вшановували понад 120 мощей святих, мощеві часточки й мироточиві глави, а також тіло ще не канонізованого митрополита Тобольського Павла [Див. наприклад: 21, с. 80-82; 23, с. 32-33; 81, с. 277, 281-282]. За творами відвідувачів Києво-Печерської лаври XIX – початку XX ст. помітно, що увагу привертали не тільки самі названі святині, а й їхнє вбрання та покрови. Серед авторів, котрі дали оцінку таким тканинам, є іноземці [8, с. 109, 110; 24, с. 89], вихідці з різних місцевостей Російської імперії [6, с. 103; 10; 11, с. 119; 12, с. 271], з українських земель Австро-Угорщини [3, с. 68; 25, с. 10]. Селянин з Володимирської губ. М. Є. Ніколаєв, який побував у печерах близько 1881 р., отримав дозвіл подивитись на відкриті мощі й згодом (не менше ніж через 12 років) занотував свої враження так: «Отперев раку одного из угодников, монах помолился и стал поднимать одну за другою пелены, и, когда он поднял последнюю, я вдруг окаменел...» [27, с. 1036].

Тобто богомолець попри сильну емоційну напругу в очікуванні побачити тіло угодника, звернув увагу ще й на «пелены». 1893 р. зловмисник намагався роздягнути мощі св. препод. Миколи Святоші, князя Чернігівського, у Ближніх печерах [74], тож існував також (хоча й не зовсім здоровий) інтерес до того, що приховано в гробницях під шарами тканини. Виданий 1910 р. в Петербурзі довідник «Православные русские обители» містить таку деталь: «поклонники въ настоящее время въ Ближнихъ и Дальнихъ пещерахъ прикладываются уже къ облаченному и покрытому тѣлу святого» [30, с. 581], хоча загалом виклад у ньому максимально стислий. Те, що тіла святих сповиті в «сафуну» (савани), відзначив і укладач польськомовного путівника по Києву В. Цеховський [82, с. 273]. Таким чином, потребує дослідження роль одягу й покровів для таких численних святинь у соціальних взаємодіях усередині обителі. Розкриття теми на мікроісторичному рівні може розширити загальні знання як про релігійність, так і про комунікативну активність

православних монахів кінця XVIII – перших десятиліть XX ст.

Переоблачення угодників Печерських досить докладно розглядали радянські автори. Н.В. Гепенер у праці, виданій 1930 р., описала приміщення, де просушували мощі, їхні одяг і покрови, а також саме переоблачення, зазначивши, що востаннє його проводили 1928 р. [4, с. 52-56]. Різні дії з тілами печерських угодників у розвідці оцінено як спрямовані на обман богомольців. Втім, оскільки Н.В. Гепенер (Лінка) працювала у Всеукраїнському музейному містечку, причому якраз при печерах [2], описова частина розвідки, фактично, має джерельне значення. Ю.В. Оландер у статті для журналу «Безвірник» 1935 р. побіжно згадав про сушарні для мощей і їх перевдягання [28, с. 39]. Перелік тканин при тілах угодників навів і В.В. Гінзбург, котрий розкривав мощі з Близніх і Дальніх печер 1939 р. [5, с. 111], також підсумовуючи значення цих покривів як частини «сознательного обмана» [5, с. 116] вірян. І.М. Скуленко в роботі «Мощі і мироточиві голови Києво-Печерської лаври» та Н.А. Багрій у розділі «Києво-Печерська лавра на службі експлуататорів» з колективної праці «Колишня Києво-Печерська лавра на службі експлуататорів», як і вже названі автори, в характеристиці мощевих облачень та поведінки братії з ними обмежилися тільки реліквіями з печер, не згадуючи про збережені в Успенському соборі [1; 36]. М.З. Петренко відзначив елементи вбрання для святих (знову ж, саме з печер), зокрема 42 пари рукавиць, серед різноманітних пожертв на користь Лаври [29, с. 21]. Загалом дух згаданих робіт, присвячених лаврським печерам і обителі загалом, цілком відповідає завданням радянської антирелігійної пропаганди. Т. Лучук звернула увагу на запрошення представників Полоцької та Вітебської єпархії долучитися до переоблачення св. препод. Євфросинії Полоцької з нагоди перенесення тіла святої на батьківщину [22, с. 79]. Проблему переоблачення в контексті соціальної комунікації навколо лаврських святинь порушила А.А. Кізлова [19]. Втім, роботи, цілковито присвяченої саме окресленій у цій статті темі, бракує.

Отже, мета нашої роботи – визначити особливості взаємодії насельників Києво-Печерської лаври між собою та зі сторонніми

щодо заміни одягу й покривів на мощах святих у Близніх та Дальніх печерах, а також в Успенському соборі. Шапочка св. препод. Іоанна Багатостраждального стала окремим об'єктом дослідження [20], тому в цій статті розглядатися не буде.

Перш за все, потребує аналізу переоблачення мощей у Близніх та Дальніх печерах, яке востаннє до передання печер Всеукраїнському музейному містечку відбулося 1928 р. [4, с. 53]. Спогади Н.В. Лінки (Гепенер) містять вказівку на те, що труни виносили в літню спеку на горище у вежі над Дальніми печерами (з обох печер), тоді ж і замінювали мощевий одяг [2]. Митрополит Київський Серапіон іще 17 серпня 1805 р. занотував у щоденнику, що відвідував «теремъ на верху само(м) той горы стоящей в которомъ при случаѣ сырости просушиваю(т) гробы преподобныхъ» [16, арк. 106]. Він же 15 липня 1819 р. описав, як оглядав мощі, котрі саме пересушували. Чи перевдягали при цьому святих, ні першого, ані другого разу владика не зазначив. Втім, є справа 1823 р., в якій уточнюється, що з 1816 р. сім років не було проблем із тим, щоб чинити «...по заведенному порядку къ пересмотру и переодѣянію въ лѣтнее время святыхъ мощей» [78, арк. 2 зв.]. В одному з описів лаврського архіву зафіксовано справу № 1050 від 14 липня 1798 р. «О покупке для исправлѣнія св. угодникамъ на Дальнихъ пещерахъ сподняго одѣянія штофу или другой прочной матеріи». Сама справа, на жаль, вибула [64, арк. 290], однак те, що проблему саме зі спіднім одягом виявили зазначеного дня, свідчить на користь того, що детальний огляд і переоблачення реліквій усе-таки суміщали з їх літнім пересушуванням уже в кінці XVIII ст.

Втім, є також вказівка першої половини 1860-х рр. на те, що мощі переоблачали кожного Страсного четверга в спеціальному приміщенні над Близніми печерами [17, с. 52]. І. Никодимов, котрий у 1919-1923 рр. проживав у Лаврі як її юрисконсульт [32], відзначив, що «пелены» оновлювали в дерев'яних галереях між печерами й верхньою Лаврою на всіх мощах водночас: «Раз в году, именно, в первую неделю Великого поста» [26].

Ймовірно, ключ до розуміння того, як співвідносяться повідомлення про літнє й великопісне переоблачення міститься саме в

спогадах і науковій розвідці Н.В. Лінки (Гепенер), котра підкреслила, що в Страсний четвер, як і напередодні свят (загалом «що 2-3 тижні»), на всіх мощах міняли покрови й покровці [4, с. 56]. Спогади містять вказівку на те, що труни з тілами переносили до сушарні по 2-3 за раз [2]. У праці «Печери Київської лаври» написано про 4 тіла щоразу [4, с. 53], можливо, в підсумку для обох печер. Якщо взяти до уваги, що дослідниця описала переоблачення «зі слів учасників» [4, с. 54] і припустити, що, попри напружені стосунки з братією та навіть погрози їй розпратою з боку деяких монахів [2], усе-таки отримала достовірну інформацію, то виходить, що всі тіла водночас виносили з печер під час Великого посту), однак тоді лише швидко розкладали по домовинах доцільні для відповідної нагоди верхні покрови. А ось улітку мощі почергово повністю переоблачали.

З розбіжностей між висвітленням традиції в різних джерелах випливають тісно пов'язані питання: кого долучали до її практикування й наскільки Лавра розкривала деталі процесу та підготовки до нього перед сторонніми. Відзначимо, що традиція щороку переоблачати мощі в Страсний четвер згадується в довідковому виданні середини XIX ст. [17, с. 119], тож сама її наявність (принаймні щодо верхніх покровів) не була таємницею.

Ю.В. Оландер зазначив про повне переоблачення мощей: «Цю операцію потай проробляв спеціальний штат манахів кількістю невеликий» [28, с. 39]. Н.А. Багрій про той самий звичай вказав: «Лише кілька особливо довірених осіб з братії знали про це» [1, с. 29]. Н.В. Лінка (Гепенер) уточнила, що в переоблаченні мощей та в просушуванні їхнього одягу брало участь 8 монахів, а сушарню, на думку дослідниці, спеціально спроектували так, щоб туди не зазирали «жодне людське око» [4, с. 53]. Всі названі автори надавали описуваній процедурі підкреслено негативного відтінку, адже вважали надання подоби цілісного тіла не повністю збереженим останкам спрямованими суто на обман довірливих «народних мас». До того ж за часів радянської влади братія Лаври мала справді вагомий підстави приховувати свої неоднозначні для сторонніх дії. На жаль, бракує джерел, які містять інформацію про те, чи помічали богомольці, котрих саме влі-

тку приходило найбільше [81, с. 261], відсутність водночас по 2-3 труни у Ближніх і Дальніх печерах. Тому можна лише дуже обережно припустити: для цілковитого приховування від вірян того, що з тілами шанованих угодників можуть щось робити поза підземеллями, доцільніше було б лишати домовини на місці й прикривати їх віком (буцімто випадково). Значну трудомісткість заміни мощевих трун [18] можна вважати аргументом на користь того, що потреба їх просушити (щоб довше прослужили) важила для обителі більше, ніж страх перед тим, що хтось дізнається, куди й навіщо віднесли котрусь із домовин. Тим паче, що своєрідну ошадливість Лаври у витратах речей, пов'язаних зі святинями, можна простежити на численних прикладах. Зокрема, окресленої в статті теми стосуються випадки, коли тканину мощевих покривал, які виявились незручними або зносилися, використовували для інших цілей. Так, 1789 р. покривало використали «для подчинки ризниці» [75, арк. 13]. 1826 р. чотири мощеві покривала, які виявились незручними, перешили на ризи та стихарі [68]. Між 1833 і 1837 рр. покривало на мощі з Успенського собору перешили на лиштви до стихаря [40, арк. 1 зв.]. 1886 р. із залишків старого покривала на мощі з Успенського собору зробили дві епитрахилі [44, арк. 73], того самого року перешили на дияконський стихар незручне покривало з Дальніх печер [69, арк. 635]. Усі ці випадки потребують окремого розгляду в контексті взаємодії між живою та мертвою й канонізованою братією Лаври.

Протягом 1818-1822 рр. у Ближніх печерах «за крайньої вїтхостью» вилучили з обігу й ухвалили роздати «просящимь богомольцамъ въ благословїніє маленькими кусочками» 42 покривала [77, арк. 35-36], тоді ж у Дальніх печерах для цього використали 5 старих покровів [77, арк. 41 зв.]. Отже, навіть найменш придатні для використання за призначенням тканини, котрі побували при мощах святих, намагалися застосувати з користю. До того ж завдяки подрібненню старих покровів їх вдавалося розповсюдити серед великої кількості богомольців, що сприяло тіснішому контакту останніх зі святинями.

Вирізняється докладністю повідомлення В. Птіцина, опубліковане 18 жовтня 1909 р. в

«Полоцьких єпархіальних відомостях». Дописувач, характеризуючи гробницю св. препод. Євфросинії Полоцької наголосив, що угодниця покоїться під червоним шовковим покривалом у чорній схимі «въ обтяжку», червоних оксамитових черевиках, вишитих золотом, а лик накрито роззолоченою парчею [37, с. 818]. У протоколі розкриття мощей св. препод. Євфросинії Полоцької 13 травня 1922 р. зазначено, що під схимою (виготовленою 1910 р.) знайшли мантию, потім – шовковий «ваточник», з-під якого видно руки у ватяних рукавицях та ноги в шовкових черевиках, під одягом був шовковий «хитон», голову було загорнуто: «спочатку ватний чехол розово-полосатого шелка, затем парчовый колпак и красно-шелковый чехол» [31, с. 37]. Враховуючи, що на час розкриття преподобна залишалась у тому стані, в якому її передали з Лаври (після згадуваного переоблачення у грудні 1909 р.), помітно, що в повідомленні В. Птіцина наведено значно менше складових мощевого вбрання. Отже, постає потреба докладніше оцінити обізнаність сторонніх у тому, які етапи проходили мощі, перш ніж постати перед очима всіх охочих.

21 травня 1875 р. Микола, Федір та Раїса Адамови з м. Лівни надіслали ієросхимонахові Вассіану листа й посилку, якими відгукнулися на пропозицію надати на Ближні й Дальні печери 650 арш. чорного й 50 арш. блакитного атласу на одяг для мощей святих. Резолюція Духовного собору з цього приводу містить вказівку, що «жертвователи желают, чтобы мантии на св. преподобныхъ были пошиты и возложены въ периодъ нынѣшняго ихъ переодѣванія» [69, арк. 158-159]. Втім, у цьому разі жертводавці (принаймні Михайло, котрий особисто спілкувався з о. Вассіаном) були досить близько знайомі зі згаданим ієросхимонахом. Це видно як із листа, так і з резолюції, яка не впливає прямо з його тексту. Побаження щодо часу, до якого мають бути готові мантиї, в листі немає [69, арк. 158-158 зв.]. Ймовірно, Михайло висловив його усно під час відвідування Лаври. Відповідно, Адамови могли знати про внутрішнє життя обителі більше за пересічних її відвідувачів.

Щоб отримати більш повну картину, спробуємо простежити джерела надходження до Лаври різних предметів одягу для уго-

дників Печерських. На цьому етапі не розглядаємо покрови, оскільки їх наявність та мінливість апіорі не могли бути для когось таємницею. Більше того, заміну покривала на мощі 21 червня 1827 р. в Успенському соборі докладно описав митрополит Київський Євгеній. Покров надійшов для св. рівноап. Володимира від імператора (Миколи I) й був урочисто покладений на гробницю з главою святого в день народження володаря, 25 червня, перед літургією й молебнем угодникові: «Покровъ положень былъ подъ пеленою на уготованномъ столѣ предъ Святыми Мощами» [14, с. 330], потім митрополит обличився, прочитав часи, відкрив покров й після короткої промови до св. рівноап. Володимира «окропивъ Покровъ Св. водою, положилъ на Св. Мощи съ лобызаніемъ оныхъ» [14, с. 330]. У промові митрополит звертався до святого Володимира ще і як до володаря держави, зокрема з побажанням: «Да красуются отнынѣ Св. Мощи твои удѣломъ Порфиры, благочестно жертвующей тебѣ отъ наслѣдника твоей Порфиры» [33, с. 331]. Тож заміна мощевого покрову могла стати публічною процедурою.

Дослідження ускладнюється тим, що те, які саме предмети безпосередньо перебували при самих мощах на час укладання майнових описів Лаври, відстежити неможливо. Стосується це не тільки виробів із тканини, винятком є тільки згадка в майновому описі 1778 р. про срібний визолочений наперсний хрест із ланцюжком «на святомъ Михаилѣ» [45, арк. 157]. Більше того, в реєстрі речей, які вибули протягом 1823-1827 рр., є примітки на зразок: «употреблены подъ головы святымъ мощамъ» (подушки в Ближніх печерах) [42, арк. 38], «употреблены по назначенію на святыхъ» (парамани в Дальніх печерах) [42, арк. 46 зв.]. 1877 р. блюститель Дальніх печер ігумен Аркадій рапортував у Духовний собор, що дари для мощей від московської купчихи Ганешиної (по 32 покривала, парамана та шапки) «наложены на угодниковъ» [69, арк. 239], імовірно, щоб потім не вносити ці речі в опис. У наявних джерелах немає й прямих уточнень, скільки разів те саме вбрання надягали на святих повторно. Тільки Н. В. Лінка (Гепенер) занотувала: «дехто з «святыхъ» мав навіть по два комплекти одягу, що міняли під час сушіння» [4, с. 54]. Мож-

ливо, вбрання та покрови вважалися після того, як уперше потрапили до тун, радше власністю самих угодників, а не об'єктом пильного контролю з боку лаврської адміністрації. 1893 р. блюстителю Ближніх печер архімандрит Сергій запропонував не включати до нового опису церковних і ризничних речей облачення (на мощах святих, котре, швидше за все, збиралися докладно описати вперше, та богослужбове) з печер, бо там воно занадто швидко псується, особливо, якщо пошите з тонкої легкої тканини. Духовний собор ухвалив прийняти цю пропозицію [71, арк. 97-98]. Втім, до описування пожег з тканини в печерах і до, і після того підходили диференційовано. Так, 1888 р. (за блюстителю Дальніх печер ігумена Артемія) 90 нових плисових покрівів на мощі, ще навіть не дошитих, занесли до реєстру прибулих речей з приміткою: «какъ подлежащія скорой порчѣ не будутъ внесены въ опись» [69, арк. 691]. 1897 р. 32 сорочки для святих Дальніх печер від ігумені Валентини, а також 32 мощеві мантиї від неї ж відзначили в такому реєстрі: «которыи и въ опись будутъ внесены» [71, арк. 456 зв.]. У Ближніх печерах ієромонах Стефан, котрий приймав послух блюстителю від попередника, 10 серпня 1899 р. доповів Духовному собору, що до майнового опису виявилися не записаними 269 різних покрівів на мощі, в результаті було ухвалено резолюцію внести всі ці покрови в додатковий опис [71, арк. 69-70]. Отже, несприятливі умови зберігання, особливо в Дальніх печерах, додавали байдужості під час реєстрації мощевих речей із тканини.

За описами 1920-х – 1930-х рр. можна скласти такий перелік речей, типовий для святих у Ближніх і Дальніх печерах (наводимо речі в послідовності, в якій їх надягали на мощі): шовкова сорочка (з розрізом на боці); рукавички; черевики; шапка; ватник з капюшоном, обмотаний шовковими стрічками; шапка; мантия, також перев'язана стрічками; параман [2; 4, с. 54-55]. В. В. Гінзбург уточнив, що єпископи мають облачення відповідне до сану [5, с. 111]. О. Крилов у щоденнику зазначив, щодо поховання св. препод. Іоанна Багатостраждального, вкопаного в землю: «глава и часть тела его обвиты пеленою» [9]. Є дані від 1824 р., що в св. препод. Іоанна Багатостраждального теж була «ман-

тійка» [67, арк. 2]. Кисть у рукавичці (одна чи обидві) могла як виглядати назовні крізь верхні шари одягу [4, с. 55; 54-57; 62], так і ховатися під ними [53; 61]. До першої групи належать мощі св. препод. Спиридона Просфорника [56], до другої – св. препод. Іллі Муромця [58], про які митрополит Київський Серапіон відзначив 21 листопада 1806 р.: «прикладывался ко всем мощамъ, примѣчательна рука правая у препод. Спиридона Просвирника, ко опроверженію раскольническаго креста, а у Ильи Муромцева напротивъ» [16, арк. 147 зв.]. Отже, якщо на початку XIX ст. руки обох згаданих угодників було видно однаково, то вбрання преподобних Печерських еволюціонувало.

Серед пожегтованих у різні роки до мощей свв. преподобних Печерських предметів (особи жертводавців потребують окремого дослідження) вдалося простежити подушки (або наволочки), рукавички (як у парі, так і по одній) й «напіврукавички», черевики, шапки (не тільки для св. препод. Іоанна Багатостраждального), мантиї, парамани, пояс [66, арк. 148, 153, 178-178 зв., 195, 197-197 зв., 242-242 зв., 275 зв., 292, 296-297; 67, арк. 16; 69, арк. 2, 76, 95, 96, 239, 358 зв., 545, 577, 614, 623; 70, арк. 4 зв., 91 зв., 114, 150, 176-179, 236, 239, 289; 71, арк. 5, 27 зв., 140, 159, 173, 252, 374 зв., 395, 456 зв., 474, 497; 72, арк. 8, 52, 59, 142, 211 зв., 351, 354, 355]. Є згадки, які дають змогу виокремити «пелену», «полумантию» та «одѣяніе» для св. препод. Іоанна Багатостраждального в окрему групу дарів [72, арк. 189, 308, 416]. Виділяється одна рукавичка для св. свт. Михаїла (пожегтва 1858 р.) [66, арк. 297], котра є прямою вказівкою на те, що принаймні окремі елементи одягу змінювали й на мощах в Успенському соборі.

1837 р. дружину колезького радника Марфу Смоленкову з Астрахані благословили за щедрість до Лаври знятими з угодників трьома «вѣтхими» шапочками та «самою вѣтхою мантиєю, хотя неполной» [66, арк. 197-197 зв.]. 1881 р. харків'янку Варвару Ткаченкову, яка прислала до Лаври покров на мощі свв. препод. Феодора і Василя, благословили шапкою та черевиком цих угодників [69, арк. 364]. 1902 р. на прохання групи жертводавців «удостоить кусочкамъ матеріи съ нетлѣнныхъ мощей святыхъ угодниковъ» [72,

арк. 351 зв.] Духовний собор постановив надіслати їхньому представнику П. Андреєву мощевих шапок та рукавиць [72, арк. 351 зв.], тож і за межі обителі виходили речі з переліку типових пожертв. А самі предмети з цього типового переліку, судячи за зображеннями гробниці св. препод. Євфросинії Полоцької [7; 13, с. 10], вкладаються в межі того, що можна було побачити, якщо підняти над мощами тільки покров.

1790 р. на Ближніх печерах «кошульки» на мощі пошили з парчі, пожертвованої як матеріал [65, арк. 1-9]. У 1818-1822 рр. там само на сорочку св. препод. Ісаакія використали старе покривало з гробниці св. препод. Миколи Святоші [77, арк. 36]. На Дальніх печерах 1798 р. для виготовлення на мощі «сподняго од'їянія на м'їсто обветшавшаго» тканину купували спеціально [76, арк. 1-6]. Там само в 1818-1822 рр. сорочки для святих перешили з 16 різнотипних старих покровів, при цьому додали частину пожертвованої в сувої тафти [77, арк. 41 зв.]. 1897 р. ігумена Валентина пожертвувала 32 сорочки з червоного штофу для святих Дальніх печер [71, арк. 456 зв.]. Ця настоятелька Воскресенського монастиря в Санкт-Петербурзі ще 1891 р. взяла благословення в митрополита Київського Платона, щоб у її обителі виготовили для угодників Печерських мощеві покривала, шапки й рукавиці [70, арк. 239]. Відповідно, ні саму Валентину, ані її сестер, не можна вважати для Лаври повністю сторонніми. Випадок з пожертвуванням двох коленкорівих сорочок для мощей від Марії Семенової, котра не вказала своєї адреси (дар передали на Ближні печери) [69, арк. 465] за наявними джерелами інтерпретувати складно. Адже крім імені та прізвища про жінку, яка прислала ці сорочки, нічого не відомо. Так само бракує даних про зв'язок з Лаврою групи жінок із Єлисаветградської губ., від котрих 1897 р. надійшло 12 пар панчіх для святих 12 братів-будівничих [71, арк. 388 зв.], а також Федосії Федорівни Велкової з Рибінська, котра 1895 р. прислала панчохи двом святим [71, арк. 241]. Чи було це замовлення з боку обителі, чи просто довільна народна інтерпретація її потреб? Тим паче, панчохи не згадуються в інших джерелах про мощі з печер. Переважно ж спідній одяг для мощей виготовляли в межах якщо не самої Лаври, то принаймні в колі найбільш довірених осіб.

У Фондах Національного Києво-Печерського історико-культурного заповідника зберігаються (хоча й у непридатному для надання дослідникам) шість мощевих ватників. П'ять (один – з капюшоном) із них, як зазначено на картках каталогу, фахівці датували кінцем ХІХ ст. [46], шостий – ХХ ст. [47]. Судячи з цього, а також із протоколу про розкриття мощей св. препод. Євфросинії Полоцької [31, с. 37], 1910, коли О. Кисілевська сприйняла побачене в печерах як: «крізь квітчасте простирало виразно рисують ся контури кістяка» [3, с. 68], ватники вже були типовими в печерах. Втім, у майнових документах Лаври (як серед описів пожертв, так і в переліках зробленого за кошти обителі) згадок про ватники знайти не вдалося, тож питання про точний час їх появи серед складових убрання для мощей залишається відкритим.

Щодо мощей із Успенського собору, то в річному реєстрі прибулих 1877 р. до Успенського собору речей є перелік предметів обличення св. свт. Михаїла: митра, напівомофор, покров, подушка, воздух на обличчя, пара рукавиць і пара черевиків. Все це – дари Софії (за іншими джерелами – Ольги [34, арк. 1-2; 35, арк. 2]) Сергіївни Аксакової, як і нова коштовна рака, пожертвована тоді ж [69, арк. 242-246 зв.]. Раку ця жінка намагалася передати через наглядача лаврського заїзду для прочан ігумена Агапіта, причому йому не назвалася. У Лаврі лише згодом встановили, хто вона [73, арк. 2, 8], отже, для обителі зміна раки св. свт. Михаїла не була запланованою. В рапорті о. Агапіта, як і в усій справі про пожертвування раки [73], а також у донесенні про це Синоду [34, арк. 1-2] не йдеться ні про які інші речі від пані Аксакової. Тож питання про те, чи узгоджувала жертводавець з Лаврою принаймні облачення, покров і подушку (й чи було їх використано за призначенням), залишається відкритим до можливого виявлення додаткових джерел.

В червні 1915 р. подружжя почесних громадян із Москви Богомазових у листі до митрополита Київського Флавіана висловило бажання оновити до запланованої канонізації Павла Тобольського облачення святителя. Тому жертводавці запитали, які речі для цього треба надати (і якого розміру) [63, арк. 6-6 зв.].

Перша внутрішня лаврська записка з цього приводу мала такий вигляд: «срачица шелковая бѣлаго цвѣта, чулки и сандалии, шытыя по бархату, подризникъ, епитрахиль, палица, поясъ, поручи, сакось, омофоръ и митра» [63, арк. 7]. Друга: «срачица шелковая или атласная, (ватошная безрукавная одежда, а сверху ея) цвѣтная мантия, подризникъ, епитрахиль, поясъ, палица, поручи, сакось, омофоръ и митра» [63, арк. 7]. Зрештою, до Богомазових надіслали перелік за першим варіантом з докладно зазначеними розмірами кожної речі та побажаннями щодо оздоблення [63, арк. 10-16]. Тож у Лаврі вирішили або взагалі не шити ватник (усе-таки умови зберігання тіла Павла Тобольського відрізнялися від печерних і за рівнем безпеки, і за мікрокліматом), або не повідомляти про потребу в ньому стороннім, обмежуючись уточненням загалом відкритої інформації про архієрейське облачення.

На фотографіях Павла Тобольського в домовині, зроблених у кінці XIX ст. та вже після передання Успенського собору до Всеукраїнського музейного містечка [9, с. 11, 14; 49], святитель у тому самому облаченні. Канонізацію, заплановану на 1915 р., було скасовано [9, с. 16]. Можливо, тому дар подружжя Богомазових так і не використали.

Важливо окреслити статус учасників переоблачення мощей із печер, оскільки цю справу в Лаврі вважали такою, що «по великій важности требуетъ бдительнаго и неотступнаго за онымъ смотрѣнія чрезъ немалое время» [78, арк. 2 зв.]. І. Никодимов, котрий не зупинявся на (не)прихованості тієї процедури, яка відбувалась у Великий піст, уточнив, що оглядали й переоблачали тіла угодників: «екклесиарх Лавры совместно с пономарями» [26]. В разі потреби терміново виготовити мощевий одяг організувати виробництво мав еклезіарх у своїй кравечні [69, арк. 159]. Можливо, він керував і більш плановим пошиттям шапок і рукавиць [69, арк. 520]. За виданням «Киевские пещеры и Киево-Печерская лавра» (1864 р.), це робили обрані схимонахи [17, с. 52]. Більш ранній документ – «Дело об отказе Дальних пещер блюстителю об определении на оные пещеры в пономари послушника Прокопа Баштова...», 1825 г., 7 арк.» – містить рапорт блюстителя Дальніх печер соборного ієромонаха

Аарона від 7 травня 1823 р. щодо літнього (повного) переоблачення. Блюститель зазначив, що в його відомстві бракує людей, а ризничий не зможе впоратися без допомоги, тож потрібен досвідчений послушник. Таким отець Аарон визнав Прокопія Баштового, адже той (іще за попереднього блюстителя) був «чрезъ сѣмь лѣтъ довольно пріобучившийся и чрезъ все то время и самъ тѣмъ занимавшийся» [78, арк. 2-2 зв.]. Для цього пропонувалося викликати Прокопія з Китаївської пасіки [78, арк. 3]. Показова резолюція Духовного собору: «Переодѣяніе и пересмотръ святыхъ мощей должно быть не послушниками, а по меньшей мѣрѣ монашествующими чинимо, о чемъ дать Блюстителю оныхъ пещеръ приказаніе» [78, арк. 4 зв.]. Зі справи помітно, що участь послушника в переоблаченні печерних мощей не вважалася проблемою для адміністрації, можливо, не лише протягом попередніх семи років, а й узагалі, поки про це не заявили вголос на засіданні Духовного собору.

Прокопій Баштовий (за походженням – державний поселянин з Таврійської губ. [80, арк. 3]) 1826 р. прийняв чернечий постриг під ім'ям Парфеній [79, арк. 121 зв.]. Прямих відомостей про те, чи брав він участь у переоблаченнях після того, бракує. Однак до 1827 р. монах Парфеній за формулярним списком був паламарем на Дальніх печерах, як і з 1815 по 1823 рр. на час укладання списку (1827 р.), вже як паламар і провідник богомольців при Ближніх печерах, отримав характеристику «скромень, способень» [79, арк. 121 зв. – 122]. Тож явних перепон для участі Парфенія в переоблаченнях після його постригу не з'явилося.

Коли Синод ухвалив перенести тіло св. препод. Євфросинії Полоцької з Дальніх печер до її рідного міста, намісник Лаври архімандрит Амвросій 25 листопада 1909 р. написав листа єпископу Полоцькому й Вітебському Серафимові, що між першим і 20-тим грудня заплановано перевдягнути мощі угодниці, й запропонував владиці відрядити для участі в переоблаченні когось надійного. Таким представником став настоятель Вітебського кафедрального собору протоієрей А. Матюшенський. 14 грудня 1909 р. всі учасники процедури: вже названі архімандрит і протоієрей, а також блюститель Дальніх пе-

чер ігумен Леонтій і ризничий ієромонах Клавдій підписали відповідний акт [22, с. 79]. Під час розкриття мошей угодниці у складках її нижньої сорочки знайшли записку з рекомендаціями щодо зберігання тіла. Підпис на ній – «иер. Клавдий» – 1922 р. прочитали як «иерей» [38, с. 38]. Утім, за скороченням «ієр.» насправді постає ієромонах Клавдій [22, с. 79]. Те, що саме ризничий сформулював таку своєрідну інструкцію, означає провідну роль того, хто виконував цей послух, у переоблаченні святинь на початку ХХ ст.

Митрополит Київський, священноархімандрит Лаври Флавіан до них не долучився. Зі щоденника митрополита Серапіона помітно, що владика вперше зайшов подивитися на мощі, які саме просушували, тільки 1819 р., при цьому його основною метою було відібрати часточки мошей [16, арк. 625 зв.], тобто через 15 років після того, як посів Київську кафедру й став священноархімандритом обителі [16, арк. 2]. Відповідно, владика Флавіан міг уникнути переоблачення св. препод. Євфросинії як через власну незгоду передати мощі угодниці до Полоцька [22, с. 74-81], так і тому, що вбрання на святих зазвичай змінювали без участі його попередників.

Щодо того, наскільки дбайливо переоблачали й покривали мощі, є відомості лише про печери, й до того ж – досить пізні. О. А. Ісбах, свідок співпідпорядкування печер Все-

українському музейному містечку й Лаврі, в нарисі, опублікованому 1929 р., охарактеризував покривала як замацані й брудні, додаючи: «положены настолько небрежно, что во многих местах виднеются вата, камни, куски рогож – внутренняя сущность мошей» [15, с. 118]. О. А. Ісбах однозначно звинуватив у недбалості монахів, хоча сам і написав: «Правда, когда один ретивый красноармеец пытается тут же сорвать покрывало, монах-служитель с ужасом отталкивает его» [15, с. 118]. Н. В. Лінка (Гепенер) також згадувала, що «отважные красноармейцы часто сбрасывали с гробов покрыва, желая посмотреть на мощи» [2]. Домовини під час передання під контроль Всеукраїнського музейного містечка було опечатано в такому стані, в якому вони були на той момент [1, с. 25; 2]. На фото, зроблених уже після того, як печери відібрали в монастиря, навіть під час розкриття мошей [50-55; 58-60], тіла прибрані досить охайно. Це при тому, що В. В. Гінзбург за результатами розкриття відзначив: «в Дальних пещерах все это проделано с гораздо меньшей тщательностью» [5, с. 111]. Отже, навіть у кризових умовах, коли сама цілісність мошей була під загрозою, відповідальні за порядок у печерах представники Лаври намагалися все-таки утримувати облачення угодників у достатньо гідному стані, поправляти пошкодження.



Мощі св. препод. Нестора Літописця, фото бл. 1930 р. [4, с. 55; 56].

З більш ранніх свідчень показова згадувана записка з-під сорочки св. препод. Євфросинії Полоцької. Наводимо її текст за публікацією матеріалів розкриття мощей: «Ея рубашка без нужды от тела не отнимается, кроме когда потребуется отнятие частиц ее тела, только тогда развернуть ея. А для просушки тела не нужно развертывать, так как воздух пройдет сквозь ея. Мы не дерзали никогда раскрывать святое тело препод<обной> матер<и> нашей Ефросинии, только тогда, когда свидетельствовали ея. Иер<ей> Клавдий» [38, с. 38]. Помітно, що в Лаврі дбали не тільки про те, щоб у міру свого розуміння зберігати мощі, наявні в обителі, а й про те, щоб передати досвід тим, кому передавали святиню. Також записка ставить під сумнів те, що 32 рекомендовані до внесення в майновий опис мощеві сорочки, котрі 1897 р. надіслала ігуменя Валентина [71, арк. 456 зв.], використали за бажанням жертводавця (адже мощей у відкритих гробницях Дальніх печер разом зі св. препод. Євфросинією налічувалось якраз 32 [23, с. 21-31]). Проте вона деякою мірою пояснює різницю в акуратності облачень у Ближніх і Дальніх печерах [5, с. 111], яку відзначив В. В. Гінзбург. Можливо, в Ближніх печерах аж до передання їх Всеукраїнському музейному містечку на мощах змінювали всі шари одягу, а в Дальніх – лише частину.

Відштовхуючись від уже згадуваного повідомлення Н. В. Лінки (Гепенер) [4, с. 56], розглянемо ритм заміни покровів на мощах і їх зв'язок зі святами. О. Бошняку 1815 р. покрови у трунах свв. препод. Печерських загалом запам'ятались як «небогатые» [11, с. 119], О. Кисілевській 1910 р. – як «старі, полинялі» [3, с. 68], О. Крилову 1914 р. – як прості [10]. Ймовірно, всі ці мандрівники застали покривала, категоризовані у внутрішніх документах Лаври як «для всегдашняго употреблѣнія» [41, арк. 45; 43, арк. 142 зв.]. О. фон Гун, котрий відвідав печери 11 жовтня 1805 р. [8, с. 104] підкреслив, що св. Антоній (його, похованого під спудом [81, с. 277], мандрівник з кимось переплутав) лежить у шовковому вбранні, що труна св. Феофана була накрита багатим парчевим покровом на честь дня цього святого [8, с. 109, 110]. За юліанським календарем, пам'ять св. препод. Феофана Пісника випадає якраз на 11 жовтня

[39], отже, принаймні на початку XIX ст. описана в О. фон Гуна традиція справді існувала.

І. Долгорукий під час подорожі 1810 р., зауважив: «...праведники лежать въ ракахъ простыхъ, не пышныхъ, и прикрыты ризами бѣднѣйшими. При насъ одно только богатое покрывало видѣли мы на гробѣ Евфросинии Полотской» [12, с. 271]. День св. препод. Євфросинії Полоцької випадає на 23 травня (за юліанським календарем) [13, с. 18]. Втім, І. Долгорукий потрапив до Лаври незадовго після 4 серпня [12, с. 247]. А ще одним із аргументів на користь перенесення тіла угодниці до Полоцька було те, що її вшановували окремим празником тільки на батьківщині, тоді як у Лаврі – лише з собором святих Дальніх печер [35, арк. 71]. Тож виділити когось із угодників могли не тільки на честь його празника.

Згадав І. Долгорукий і про парчеві покрови, пожалувані від Катерини II, котрі на час його подорожі показували в ризниці [12, с. 271]. А. Глаголев, котрий спускався до печер відразу після Великодньої всенощної 1823 р. [6, с. 101], засвідчив, що ці покрови тоді ще поклали на мощі [6, с. 103]. Відповідно, Великдень вважали гідним приводом прикрасити святині імператорським даром. За свідченням одного з супутників Катерини II в подорожі 1787 р. Ф. де Міранди про «множество гробниц и могил, покрытых дорогами шелковыми тканями» [24, с. 89] можна припустити, що коштовні покрови добирали й тоді, коли готувалися зустрічати членів імператорської родини.

В останній чверті XIX – на початку XX ст., коли жертводавці письмово висловлювали побажання щодо того, як у Лаврі мають використати їхні дари, привертають увагу прохання (судячи з резолюцій Духовного собору та приміток «исполнено» – виконані) покласти покрови на мощі на Великдень, Різдво Христове, Стрітєння Господнє та інші «дни высокаторжественныхъ праздниковъ» [69, арк. 544; 70, арк. 163 зв., 245; 71, арк. 212 зв., 235, 301, 369, 377, 394; 72, арк. 127, 297, 308]. Іноді дні, коли, на думку жертводавця, слід було скористатися покровом, не уточнювали. Втім, у супровідному листі до 6 покровів зазначено: «желательно, чтобы были бы на угодниковъ возложены въ семь 1882 году» [69, арк. 441], а пані Завулонова з м. Радом

надіслала покривало для гробниці св. препод. Іуліанії Гольшанської, яке «можно чистить и опять применять хотя одинъ разъ въ готь» [70, арк. 261]. Лаврський послушник Єпифаній Хоменський 1 травня 1902 р., коли передавав 84 покрови від покійної сестри Єлизавети Житіної – послушниці Тульського Успенського монастиря – окреслив її волю так: «чтобы тѣ покровы ежегодно непремѣнно бы возлагались» [72, арк. 262 зв.]. 1873 р. Наталія Щеглова просила, аби її дари лежали при мощах, поки зносяться [69, арк. 41]. Раніше (як от із двома «пеленами» на мощі свв. препод. Феодора та Василя 1891 р.) вказівка «для праздниковъ» також протиставлялася визначенню «постоянная» [70, арк. 307]. Можливо, Єпифаній мав на увазі під «непремѣнно» буденне використання подібного зразка.

2 лютого 1897 р. дворянка Софія Петрівна Муромцева з с. Барятин Рязанської губ. надіслала на мощі св. препод. Євфросинії Полоцької покров з побажанням, «чтобы эту пелену никогда не снимали, но чтобы она навсегда осталась на святыхъ мощахъ» [71, арк. 371]. Покров цей за описом у резолюції Духовного собору був: «краснаго бархата, шитый золотомъ и разноцвѣтными камнями» [71, арк. 371 зв.]. У Фондах НКПЗ зберігся, як зазначено на картці, «Покров красного бархата, шитый золотными нитками, битью и блестками, прямоугольной формы, XIX ст., 68 × 130 см». Після огляду самого виробу виявилось, що на ньому до того ж вишито золотими нитками напис: «Святая преподобная Евфросинья моли Бога за грешную Софию» [48]. На нашу думку, є підстави зробити висновок: «грішна Софія» – це С. П. Муромцева.

В резолюції Духовного собору є рекомендація разом з вказівкою «для употребленія» внести покров до церковного опису Дальніх печер [71, арк. 371 зв.], а згадуваний В. Птіцин 1909 р. описав червоне, але шовкове покривало на мощах угодниці й не згадав про те, що воно багато розшите (на декорі інших речей він зупинився досить докладно) [37, с. 818]. Щодо самого покрову то, попри несприятливі умови в Дальніх печерах (від пожертвування до перенесення мощей святої в Полоцьк минуло 13 років), він досить добре збережений. Хоча три з чотирьох живописних ліків херувимів по кутках втра-

чені, дрібні деталі вишивки не пошкоджені, а на вишитому хресті немає явних протертих місць [48], хоча віряни цілували якраз хрести на покровах [3, с. 68]. Водночас за фото однієї з шапок св. препод. Іоанна Багатостраждального можна визначити, куди саме найчастіше прикладалися богомольці [20, с. 11]. Коментар «могутъ употребляться покрывала сіи для особыхъ случаевъ» [69, арк. 635] супроводжує в реєстрі прибулих (за 1886 р.) речей Дальніх печер значно простіші покрови (яких, щоправда, 32) [69, арк. 635]. Враховуючи ці обставини, можна припустити, що покров від С. П. Муромцевої справді намагалися зберегти якнайдовше, однак для цього якщо й застосовували за призначенням, то далеко не щодня. Окрім того, цей покров не віддали разом з мощами св. препод. Євфросинії до Полоцька, як це мало бути у випадку повного слідування волі жертводавця.

Про покров, який 1883 р. надіслала Юлія Бурштейн, збереглася тільки резолюція Духовного собору «возложить на святыхъ мощи младенца отъ Ирода убіеннаго на короткое время, а затѣмъ передать о. епископу для укладыванія на аналогій» [69, арк. 446 зв.]. Імовірно, покладання за призначенням зовсім ненадовго – це проміжна стадія існування й інших незручних мощевих покровів.

Московський купець Володимир Власович Щенков, котрий пожертвував не лише раку для глави св. рівноап. Володимира, а й покрови на цю раку, в листі від 3 березня 1893 р. пояснював, що хрещатий парчевий покров – парадний, синій із тафти – повсякденний, а два маленькі мають лежати на самій главі [71, арк. 77]. Той самий В. Щенков, подаючи покрови (великий – на раку й малий – всередину раки) для глави св. рівноап. Володимира, 5 липня 1901 р. надіслав до Лаври листа з проханням використати ці покрови в день названого угодника – 15 липня, що і зробили [72, арк. 262 зв.]. Отже, в Успенському соборі на заміну покровів впливали чинники, подібні до тих, що в печерах.

Отже, можна зробити такі висновки. Те, що не тільки верхні покрови, а й одяг свв. угодників Печерських змінюють, Лавра в суворій таємниці не тримала. Таким чином, малу кількість одночасно опоряджуваних у сушарні мощей можна пояснити прагненням

не стільки приховати сам факт переоблачення, скільки не порушити звичного для літа напруженого ритму відвідування печер і не викликати серед богомольців (особливо з найвіддаленіших місцевостей) невдоволення відсутністю на місці багатьох домовин. Для запобігання заторам у підземних коридорах, швидше за все, й покрови піднімали лише перед обраними відвідувачами. Основні завдання, пов'язані з переоблаченням, вирішували на рівні безпосередньо відповідальних за це насельників: печерних паламарів та ризничих, у разі потреби – з залученням єпископа. Духовний собор, а тим паче – настоятель, митрополит Київський – долучались тільки в неординарних випадках та під час реєстрації нових предметів мощевого одягу чи списування старих. Саму процедуру не було докладно регламентовано й уніфіковано для обох печер, тож Духовний собор ухвалював щодо неї не завжди послідовні рішення. Відповідно, для братії Києво-Печерської лаври ця справа була важливою з погляду збереження святинь від природного

псування та чиїхось лихих намірів, однак радше буденною. Деякої урочистості набувало тільки одночасне перекидання верхніх покровів під час Великого посту, котре увійшло навіть в довідкові видання окресленого періоду. Позачергово одяг чи взуття на мощах могли замінити з надходженням нової жертви. Щодо покровів як у печерах, так і в Успенському соборі, то чітко простежується тенденція розділяти їх на святкові та буденні, а також вибіркового підходу до реалізації побажань жертводавців щодо використання поданих покровів. За потреби заміна мощевого покрову могла наповнитися не тільки релігійним, а й політичним змістом.

Додаткового дослідження потребують такі проблеми: за яких умов відвідувачі печер могли розраховувати, що їм покажуть або словесно опишуть те, що є під верхніми покривами угодників; як узгоджувались жертвування різних предметів мощевого вбрання та покровів, а також, якою мірою насельники Лаври спрямовували добродійницьку думку богомольців.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Багрий Н. А. Києво-Печерська лавра на службі експлуататорів / Н. А. Багрий // Кошишня Києво-Печерська лавра на службі експлуататорів. – К.: ВМГ, 1935. – С. 8-30.
2. Воспоминания Н. В. Линки «Всеукраинский музейный городок» [1970-е гг.]. – Фонд А. Н. Яковлева. База данных документов, документ № 1 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.alexander.yakovlev.org/almanah/inside/almanah-doc/1021762>
3. Галичанка (Кисілевська О.). Вржіння з дороги / Галичанка. – Львів: Накладом власним, 1910. – 156 с.
4. Гепенер Н. Печери Київської лаври / Гепенер Н. – К.: Пролетар, 1930. – 64 с.
5. Гинзбург В. В. Что представляют собою «мощи» бывшей Киево-Печерской лавры / В. В. Гинзбург // Природа. – 1939. – № 6. – С. 111-116.
6. Глаголев А. Записки русского путешественника : в 4 ч. / Глаголев А. – СПб.: Тип. Императорской российской акад., 1837. – Ч. 1. – 1837. – 286 с.
7. Гробница с мощами преп. Евфросинии в Дальних пещерах. Гравюра XIX века : [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://tinyurl.com/zduhxcd>
8. Гун О. фон. Поверхностные замечания по дороге от Москвы в Малороссию в осени 1805 года : в 2 ч. / Гун О. фон. – М.: Платон Бекетов, 1806. – Ч. 2. – 1806. – 124 с.
9. Денісов Г. Як фабрикувалися чудеса та моці в Києво-Печерській лаврі / Г. Денісов // Безвірник. – 1929. – № 23/24. – С. 11-17.
10. Дневник протоиерея А. П. Крылова о паломничестве в Киев в 1914 г. : [Электронный ресурс] // Русский исторический сборник. – М.: Киммерийский центр, 2004–. – Т. 4. – 2012. – 323 с. – Режим доступа : <http://tinyurl.com/hfsnonp>
11. Дневные записки путешествия А. Бошняка в разные области западной и полуденной России, в 1815 году. – Ч. 2. – М.: В унив. тип., 1821. – 151 с.
12. Долгорукий И. М. Славны бубны за горами или путешествие мое кое-куда 1810 года / Долгорукий И. М. – М.: Унив. тип., 1870. – 356 с.
13. Дубровский М. Житие преподобной Евфросинии, княжны Полоцкой : К торжеству перенесения св. мощей пр. Евфросинии из г. Киева в г. Полоцк / Дубровский М. – СПб.: Полоц. церк. братство, 1910. – 19 с.
14. Известие о высочайше пожалованном от его императорского величества государя императора Николая I золотом глазетовом с орлами и горностаевом покрове на честные мощи св. благоверного равноапостольного, великого князя Владимира Святославовича, почивающие в Киевопечерской лавре // Евгений (Болховитинов). Описание Киево-Печерской лавры с присовокуплением разных грамот и выписок, объясняющих оное, также планов лавры и обеих пещер. – Изд. 2, испр. и умнож. – К.: КПЛ, 1847. – С. 330.

15. Исбах А. В пещерах / А. Исбах // Октябрь. – 1929. – № 9. – С. 116-121.
16. Институт рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського, ф. 1, спр. 6, 761 арк.
17. Киевские пещеры и Киево-Печерская лавра. – К.: Типогр. Семеновского, 1864. – 104 с.
18. Кізлова А. А. Ємності для мощей у комунікації навколо святинь Києво-Печерської лаври (XIX – початок ХХ ст.) / А. А. Кізлова // Емінак. Науковий щоквартальник. – № 3 (15). – Т. 3. – 2016. – С. 23-29.
19. Кізлова А. А. Облачення мощів у Києво-Печерській лаврі як прояв комунікації навколо печерних святинь (XIX – початок ХХ ст.) / А. А. Кізлова // Materialy XI mezinarodni vedecko-prakticka konference «Veda a technologie: krok do budoucnosti – 2015». – Díl. 7. – Praha: Education and Science, 2015. – S. 38-44.
20. Кізлова А. А. Шапочка св. препод. Іоанна Багатотраждального в комунікації між братією Києво-Печерської Успенської лаври та богомольцями (XIX – початок ХХ ст.) / А. А. Кізлова // Матеріали Міжнародної наукової конференції «Історична наука в Україні: сучасний стан і перспективи розвитку» (м. Вінниця, 3-4 листопада 2016 р.). – Вінниця, 2016. – С. 10-14.
21. Краткое историческое описание Киево-Печерской лавры. – К.: КПЛ, 1795. – 271 с.
22. Лучук Т. Преподобная Евфросиния Полоцкая и Киево-Печерская лавра / Т. Лучук // Несторівські студії: Єфросинія Полоцька в історії Православ'я. – К., 2011. – С. 74-81.
23. Максимович И. П. Паломник Киевский / Максимович И. П. – К.: Гликсберг, 1849. – 146 с.
24. Миранда Ф. де. Путешествие по Российской Империи / Миранда Ф. де. – М.: Наука/Интерпериодика, 2001. – 380 с.
25. Назарук О. Київ і значінне Традиції / Назарук О. – Шікаго-Ілл[інойс]: Січова друкарня, 1926. – 32 с.
26. Никодимов И. Н. Воспоминание о Киево-Печерской Лавре (1918-1943) : [Электронный ресурс] / Никодимов И. Н. – Режим доступа: <http://собор.narod.ru/txt/lavra/k01.html>
27. Николаев М. Е. Мои воспоминания / М. Е. Николаев // Воспоминания русских крестьян XVIII – первой половины XIX века. – М.: Новое литературное обозрение, 2006. – С. 1002-1037.
28. Оландер Ю. В. Київські лаврські печери / Ю. В. Оландер // Безвірник. – 1935. – № 11/12. – С. 33-40.
29. Петренко М. Правда про печери і мощі Києво-Печерської лаври / М. Петренко. – К.: Б/в, 1959. – 36 с.
30. Православные русские обители: Полное иллюстрированное описание всех православных русских монастырей в российской империи и на Афоне. – Спб. : Изд. П. П. Сойкина, [1910]. – 712 с.
31. Протокол вскрытия и освидетельствования мощей Евфросинии комиссией, выделенной согласно постановлению Полоцкого уезд-исполкома, утвержденному губисполкомом, состоявшегося 13 мая 1922 г. в гор. Полоцке в Спасо-Евфросиньевском монастыре // Арлоў У. Таямніцы Полацкай Гісторыі / Арлоў У. – Мінск : Беларусь, 1994. – С. 37.
32. Проф. И. Н. Никодимов : [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://tinyurl.com/zcfyj3j>
33. Речь, произнесенная пред мощами святого равноапостольного князя Владимира его высокопреосвященством Евгением, митрополитом Киевским и Галицким // Евгений (Болховитинов). Описание Киево-Печерской лавры с присовокуплением разных грамот и выписок, объясняющих оное, также планов лавры и обеих пещер. – Изд. 2, испр. и умнож. – К.: КПЛ, 1847. – С. 331.
34. Российский государственный исторический архив (г. Санкт-Петербург) (Далее – РГИА), ф. 796, оп. 158, II ст., III отд., ед. хр. 1703, 2 л.
35. РГИА, ф. 796, оп. 190, III ст., VI отд., ед. хр. 219, 519 л.
36. Скуленко І. Мощі і мироточиві голови Києво-Печерської лаври / Скуленко І. – Харків – К.: Держ. вид. України, 1930. – 20 с.
37. Птицын В. Гробница преподобной княжны Полоцкой Евфросинии в Киево-Печерской Лавре / В. Птицын // Полоцкие Епархиальные Ведомости. – 1909 (18 октября). – № 42. – Отд. неоф. – С. 817-818.
38. Текст записки иерея Клавдия, найденной при вскрытии «мощей» Евфросинии Полоцкой // Арлоў У. Таямніцы Полацкай Гісторыі / Арлоў У. – Мінск: Беларусь, 1994. – С. 38.
39. Феофан, постник Киево-Печерский, преподобный (в Ближних пещерах) : [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://tinyurl.com/ht4eysq>
40. Фонди Національного Києво-Печерського історико-культурного заповідника (Далі – Фонди НКПКЗ), од. зб. КПЛ-А 286, 3 арк.
41. Фонди НКПКЗ, од. зб. КПЛ-А 289, 49 арк.
42. Фонди НКПКЗ, од. зб. КПЛ-А 296, 67 арк.
43. Фонди НКПКЗ, од. зб. КПЛ-А 299, 228 арк.
44. Фонди НКПКЗ, од. зб. КПЛ-А 355, 242 арк.
45. Фонди НКПКЗ, од. зб. КПЛ-А 1405, 534 арк.
46. Фонди НКПКЗ, од. зб. КПЛ-Т 4943-4947.
47. Фонди НКПКЗ, од. зб. КПЛ-Т 4506.
48. Фонди НКПКЗ, од. зб. КПЛ-Т 5127, 68 × 130 см.
49. Фонди НКПКЗ, од. зб. КПЛ-Ф 10018.
50. Фонди НКПКЗ, од. зб. КПЛ-Ф 10020.
51. Фонди НКПКЗ, од. зб. КПЛ-Ф 10025.
52. Фонди НКПКЗ, од. зб. КПЛ-Ф 10033.
53. Фонди НКПКЗ, од. зб. КПЛ-Ф 10042.
54. Фонди НКПКЗ, од. зб. КПЛ-Ф 10062.
55. Фонди НКПКЗ, од. зб. КПЛ-Ф 10063.

56. Фонди НКПІКЗ, од. зб. КПЛ-Ф 10139.
57. Фонди НКПІКЗ, од. зб. КПЛ-Ф 10141.
58. Фонди НКПІКЗ, од. зб. КПЛ-Ф 10234.
59. Фонди НКПІКЗ, од. зб. КПЛ-Ф 10235.
60. Фонди НКПІКЗ, од. зб. КПЛ-Ф 10239.
61. Фонди НКПІКЗ, од. зб. КПЛ-Ф 10316.
62. Фонди НКПІКЗ, од. зб. КПЛ-Ф 12424.
63. Центральний державний архів України в м. Києві (Далі – ЦДАК України), ф. 128, оп. 1 благоч., спр. 3369, 21 арк.
64. ЦДАК України, ф. 128, опис 1 загальний, арк. 290.
65. ЦДАК України, ф. 128, оп. 1 заг., спр. 867, 9 арк.
66. ЦДАК України, ф. 128, оп. 1 заг., спр. 1516, 339 арк.
67. ЦДАК України, ф. 128, оп. 1 заг., спр. 1627, 35 арк.
68. ЦДАК України, ф. 128, оп. 1 заг., спр. 1657, 6 арк.
69. ЦДАК України, ф. 128, оп. 1 заг., спр. 2637, ч. 1, 597 арк.
70. ЦДАК України, ф. 128, оп. 1 заг., спр. 2637, ч. 2, 314 арк.
71. ЦДАК України, ф. 128, оп. 1 заг., спр. 2637, ч. 3, 529 арк.
72. ЦДАК України, ф. 128, оп. 1 заг., спр. 2637, ч. 4, 416 арк.
73. ЦДАК України, ф. 128, оп. 1 заг., спр. 2695, 12 арк.
74. ЦДАК України, ф. 128, оп. 1 заг., спр. 2932, 6 арк.
75. ЦДАК України, ф. 128, оп. 2 заг., спр. 20, 16 арк.
76. ЦДАК України, ф. 128, оп. 2 заг., спр. 26, 6 арк.
77. ЦДАК України, ф. 128, оп. 2 заг., спр. 68, 68 арк.
78. ЦДАК, ф. 128, оп. 1 загальноч. спр. 753, 7 арк.
79. ЦДАК України, ф. 128, оп. 1 черн., спр. 112, 217 арк.
80. ЦДАК, ф. 128, оп. 2 черн., спр. 266, 47 арк.
81. Шероцький К. В. Киев. Путеводитель / Шероцький К. В. – К.: Кульженко, 1917. – 376 с.
82. Kijów i jego pamiątkę / ul. W. Ciechowsky. – К.: Кульженко, 1901. – 352 с.

A. Kizlova.,

National Technical University of Ukraine «Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute», Kyiv, Ukraine

**CHANGING OF WEARING APPAREL AND PALLS OF THE SAINTS' HOLY RELICS
IN COMMUNICATION INTER INHABITANTS OF KYIV DORMITION CAVES LAVRA
(Late 18th – the 1st Decades of 20th Ct.)**

The article investigates on microhistorical level the features of social communication in Kyiv Dormition Caves Lavra, connected with changing of wearing Apparel and palls of the saints' holy relics. The sacred objects in Near and Far caves as well as in Dormition cathedral are analysed. This theme is not especially probed in historiography and its evolving can broaden knowledge about spirituality and communicative activity of the Orthodox monks in late 18th – the 1st decades of 20th ct.

Lavra did not suppress the changing of palls and other wearing apparel of the holy relics. Therefore, there were such reasons to put in order only a few Saints' bodies together in drying room: 1) Lavra did not want to make breaks in regular prayers attendance into the Caves in summer; 2) the absence of numerous graves on their accustomed places could provoke outspoken displeasure of pilgrims. The probability is that the palls were picked up only for select visitors in order to avoid traffic congestion in the catacombs. The circle of responsible officials (Caves sextons and sacristan, sometimes ecclesiarch) tackled main objectives connected with re-enclothing. The Spiritual Council and the Superior (Kyivan Metropolitan) stepped in only in extraordinary cases and during the accounting recording or cancellation of the Saints' wearing apparel and palls. These procedures were neither brought under regulation nor unitized for the both Caves. That's why the Spiritual Council rendered the inconsecutive decisions about them. The relics re-enclothing was important for the brethren from a perspective of sanctuaries preservation but rather ordinary. Only simultaneous exchange of the palls during the Easter fast was ceremonial. This exchange is mentioned in printed matters of 19th – early 20th ct. The monks also could change clothes or footwear on the relics due to new donation. The palls were divided into festive and casual. The donators' requests connected with the use of their palls were embodied selectively. As the need arose, the pall's exchange could become not only religious but also political event.

There are such problems for further investigations: 1) the reasons to give the visitors of Lavra an information about the naked Saints' relics; 2) the agreement of the donations of wearing apparel and palls for the holy relics between the donators and Lavra; 3) the involvement of Lavra brethren into the charitable aspirations of prayers.

Key words: *holy relics, re-enclothing, wearing apparel for holy relics, pall, Kyiv Dormition Caves Lavra, late 18th – the 1st decades of 20th ct., social communication, inhabitant of Lavra, stranger.*

Рецензенти: *Котляр Ю. В., д.і.н., професор;
Тригуб О. П., д.і.н., професор.*